

однобокими і неефективними у вирішенні народногосподарських питань. Тому не політизація економічних знань, а підхід до аналізу з позицій природних законів може стати основою ефективного економічного розвитку.

1. Руденко М. Енергія прогресу : нариси з фізичної економії / М. Руденко. – Київ : Молодь, 1998. – 527 с.
2. Маркс К. Теорії додаткової вартості. IV том «Капіталу» / К. Маркс // Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Київ : Політвидав України, 1964. – Т. 26, ч. 3. – 639 с.
3. Гринів Л. Екологічно–збалансована економіка: проблеми теорії / Л. Гринів. – Львів, 2001. – 240 с.

Жданова Людмила Леонідівна

*д.е.н., професор кафедри загальної економічної теорії та економічної політики
Одеського національного економічного університету*

ТЕОРІЯ ВІДТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНОГО КАПІТАЛУ: МАРКСИЗМ І КЕЙНСІАНСТВО

Теорія відтворення суспільного капіталу як політекономічна проблема – це проблема нагромадження капіталу, тобто соціально-економічна проблема. Нагромадження капіталу є іманентною формою руху капіталу, що проявляється у зовнішньо відчутній та очевидній формі зростання суспільного багатства, вражаючого величезного нагромадження вироблених товарів.

Дослідження відтворення і нагромадження капіталу К. Маркс, відповідно до свого методу сходження від абстрактного до конкретного, починає з характеристики соціально-економічного сенсу нагромадження як процесу перетворення додаткової вартості у капітал. Лише після цього, досліджуючи кругообірот і оборот капіталу, він формулює проблему відтворення суспільного капіталу: «Питання, яке безпосередньо постає перед нами, полягає в наступному: яким чином капітал, спожитий у процесі виробництва, відшкодовується за своєю вартістю з річного продукту, і яким чином процес цього відшкодування переплітається із споживанням додаткової вартості капіталістами і заробітної плати робітниками?» [1, с. 442]. Таким чином, проблема відтворення суспільного капіталу формулюється як проблема взаємозв'язку складових частин капіталу і взаємовідносин основних класів капіталістичного суспільства.

Наступним етапом дослідження стало запропоноване К.Марксом розмежування двох підрозділів в суспільному виробництві: перший підрозділ виробляє засоби виробництва, другий – предмети споживання; а у межах другого підрозділу – двох підвідділів, один з яких виробляє звичайні предмети споживання, які оплачуються заробітною платою, а інший – предмети розкоші, які оплачуються додатковою вартістю. Таке розмежування дозволило відокремити в суспільному масштабі капітал від доходів. Засоби виробництва втілюють капітал суспільства, а предмети споживання – доходи суспільства.

Розділення сукупного товарного капіталу за натурально-речовою формою дозволило виявити пропорції, підтримка яких необхідна для безперебійного руху всього суспільного капіталу. Кількісно пропорції між двома підрозділами суспільного виробництва і двома підвідділами другого підрозділу задаються органічною будовою капіталу і нормою додаткової вартості.

Найбільшу складність у проблемі реалізації сукупного товарного капіталу становить перетворення з товарної форми у грошову частини, що відповідає відносній додатковій вартості. Ця складність впливає з теорії виробництва К. Маркса, якою передбачається, що зі зростанням продуктивності праці споживчий кошик найманих працівників не

змінюється, тобто не змінюється їх реальна заробітна плата, а вартість робочої сили зменшується відповідно здешевленню предметів споживання. Таким чином, при зростанні продуктивності праці збільшену масу засобів виробництва за рахунок постійного капіталу купують капіталісти, збільшену масу предметів розкоші за рахунок додаткової вартості купують вони же, а ось збільшену масу самих звичайних предметів споживання продати вдається лише частково – у розмірі, що відповідає заробітній платі найманих працівників. У результаті виникає надлишок товарів. Ці товари характеризують диспропорції, накопичення яких неминуче призведе до економічного спаду.

Теорія відтворення суспільного капіталу К. Маркса виявилася відповіддю на питання, поставлені попередніми дослідженнями, проведеними насамперед Ф. Кене, А. Смітом, С. Сімонді, К. Родбертусом і Ю. Кірхманом. Одночасно вона сформулювала нові питання і надихнула подальші розвідки, у тому числі і у інших парадигмах дослідження. Найбільш поширеними стали дослідження економічного зростання. У такій постановці соціально–економічна проблематика поступається місцем чисто економічним проблемам, тобто дослідженню заощаджень взагалі, здійснення яких не пов'язане з соціально–економічною формою доходу; дослідженню інвестицій і збільшенню обсягу річного продукту суспільства. Така парадигма дослідження обумовлена практичним завданням забезпечення економічного зростання. Одним з можливих варіантів відповіді на зазначене питання, що поставлено теорією відтворення К. Маркса, можливо вважати теорію Дж. М. Кейнса.

Кейнсіанська концепція відтворення суспільного капіталу, як і марксистська, значну увагу приділяє інвестиційному сектору економіки, від якого класична школа політичної економії відволікалася. У цій концепції аналіз пропорцій суспільного виробництва відштовхується від ситуації, яка характеризується наявністю невживаних ресурсів. Завдання дослідження – знайти можливості і механізми, що дозволяють вивести економіку з такого стану. Засобом для вирішення поставленого завдання є зростання сукупного попиту. Для його збільшення важливо збільшити споживчі витрати домогосподарств за рахунок зменшення їх заощаджень, збільшити інвестиційні витрати виробників, державні витрати, розширити масштаби роботи на зовнішні ринки. У цій системі поглядів інвестиції приймаються в розрахунок як один із чинників зростання сукупного попиту.

Інвестиції, зроблені в якій-небудь одній галузі, викликають попит на засоби виробництва, будівельні матеріали, предмети споживання для утягненого у виробництво персоналу. При цьому попит становить не всю суму спочатку отриманих інвестицій, а лише частину їх, відповідну схильності споживача ділити приріст свого доходу в певній пропорції на частини, що йдуть на споживання та заощадження. Продавці ресурсів, отримавши гроші, в свою чергу формують попит, теж у відповідності зі своєю граничною схильністю до споживання і заощадження. Далі формується попит наступної ланки продавців, потім – наступної і т. д. У результаті фактичний попит виявляється набагато більшим за суму початкових інвестицій. Чим більшу частину своїх доходів суб'єкти ринку споживають і меншу зберігають – тим вище похідний попит, вище шанси вивести економіку з депресивного стану. Отже, на цій фазі циклічного руху економіки заощадження виконують роль гальма виробництва. Цим викликано негативне ставлення кейнсіанської теорії до заощаджень, які класичною школою політекономії вважались необхідною умовою економічного зростання.

Економічний спад характеризується тим, що доходи покупців скоротилися, зросло безробіття, споживчі витрати скоротилися. Відповідно до цього в торгівлі з'являються наднормативні запаси товарів. Торгівля починає подавати сигнали виробництву про необхідність скорочення обсягів поставок. Виробники на ці сигнали відразу відреагувати не можуть. Їм доводиться рахувати, що дешевше – негайно розірвати контракти з постачальниками сировини, деталей, вузлів та платити неустойки, або працювати на склад в надії потім продати товари. Саме тому кризові явища нарастають якийсь час, хоча

всі вже знають, що почався економічний спад. І ось в цих умовах зростання труднощів збуту теорія пропонує все ж таки перетворити грошові заощадження в інвестиції. Виникає у зв'язку з цим питання: навіщо? Однак, якщо знайти нових споживачів, при цьому стільки, щоб вони могли розкупити запаси товарів у торгівлі, що виросли в результаті спаду виробництва, та купити приріст товарів, отриманий за рахунок нових інвестицій, тоді, дійсно, треба перетворювати заощадження в нові інвестиції. Де взяти цих нових покупців? Відповідь Дж.М.Кейнса – створити їх за рахунок бюджетних витрат. Класична школа політекономії вважала, що бюджет за допомогою податків лише переносить попит з одних суб'єктів на інших, тому бюджетні витрати в принципі нічого не змінюють. Можлива інша відповідь: бюджет створює новий попит за допомогою дефіцитного фінансування видатків. Дійсно, економічний спад характеризується розбалансованістю натурально-речових і вартісних пропорцій. Вироблена відносна додаткова вартість застигає в товарній формі. Немає попиту, відповідно, і грошей для того, щоб перетворити товарну форму капіталу в грошову, а разом з цим перетворити відносну додаткову вартість з товарної форми в грошову. Завдяки додатковому надходженню грошей в макроекономічний кругообіг з'являється можливість подолати розбалансованість натурально-речових і вартісних пропорцій.

Кейнсіанська концепція стимулювання сукупного попиту враховує ще наступну обставину. Початкові інвестиції дають імпульс кумулятивному розширенню виробництва на існуючій технічній основі. Ринок уже затоварений але виробництво продовжує розширюватися. Хто буде купувати цю зростаючу товарну масу? Цілком обґрунтованою виглядає орієнтація на зовнішній ринок. Чистий експорт є однією зі складових частин сукупних витрат в моделі Дж. М. Кейнса. Однак де гарантії, що зовнішньому ринку потрібні ці товари, надлишкові на внутрішньому ринку тієї чи іншої країни? До того ж, економічний спад, як правило, охоплює не одну країну, а більшість індустріально розвинутих країн. За таких обставин запропоноване вирішення проблеми може виявляється необґрунтовано оптимістичним.

Необхідно враховувати ще одну важливу обставину. Економічний спад настає після насичення потреб, властивих науково-технічному рівню виробництва в період попереднього підйому. Труднощі збуту і зростаючі запаси пов'язані не тільки зі зменшенням доходів і, відповідно, витрат споживачів. Ці труднощі пов'язані і з насиченням потреб. Саме з цієї причини починають рости заощадження як відкладений попит. Кейнсіанська доктрина не виділяє цю частину в загальному обов'язі заощаджень, вважає всі заощадження негативним моментом і спрямована на те, щоб всі їх перетворити на інвестиції. Тим часом методи стимулювання попиту навряд чи торкнуться тієї частини заощаджень споживачів, яка представляє їх відкладений попит. Щоб ці заощадження надійшли на ринок, там має з'явитися новий товар. Саме це, як правило, відбувається в період переходу економіки від циклічного спаду до економічного зростання. Попит на новий предмет споживання, на необхідні для його виробництва засоби виробництва, серед яких теж повинні бути нововведення, створює стимули для перетворення заощаджень в інвестиції.

1. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, 2-е издание. Т. 24. – М.: Политиздат, 1974. – 648 с.